



100 ГОДИНИ ОТ ПРОВЪЗГЛАСЯВАНЕТО НА НЕЗАВИСИМОСТТА НА БЪЛГАРИЯ

Дмитрий Миколенко*

ОБЯВЯВАНЕ НА НЕЗАВИСИМОСТТА ПРЕЗ 1908 г. ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ДЯСНОЦЕНТРИСТКИТЕ ПАРТИИ В БЪЛГАРИЯ

Събитията около обявяването на независимостта на България са осветени по различен начин в научната литература. От украинската историография ще отбележим работата на А. К. Мартиненко [1], в която авторът анализира създамата се през 1908 г. международна ситуация. Киевският историк обаче прави само обща характеристика на вътрешнополитическото положение в страната и на отношението на българските политически партии към мероприятията на княз Фердинанд и правителството на А. Малинов. Българските учени по понятни причини отделят по-голямо внимание на този проблем. В частност, в работите на Д. Саздов [2], В. Николова [3] и Ж. Попов [4] се анализира позицията на Демократичната, Народната и Народно-либералната партия по повод обявяването на независимостта. Отношението пък на Прогресивно-либералната и Либералната партия остават неопределени. Целта на статията е да бъде показан спектърът от мнения на всички дясноцентристки политически сили в България относно бурните събития от лятото и есента на 1908 г.

Ще припомним, че съгласно резултатите на Берлинския конгрес от 1878 г. васалната зависимост на България от Турция се свежда до ежегодно плащане от страна на София на данък в размер на 2950 хил. лв., до режим на капитулация и невъзможност за използване на повечето железни пътища в Южна България, които останали собственост на турска компания и след Съединението на Княжеството с Източна Румелия през 1885 г. Данъкът обременява държавната хазна, капитулацията подронва не само суверенитета, но и икономиката на страната, а господството на чужденци над железните пътища би могло да се окаже фатално в стратегически план по време на възможна война.

Княз Фердинанд, действайки в посока за обявяване на независимост, си поставя за цел получаването на царската корона. Опитите да се провъзгласи за независим монарх започват още през 1906 г. В европейския печат и в политическите кръгове на София тогава се носят упорити слухове за възможността България да бъде про-

възгласена за кралство на 19 септември — годишнината от обединението на Княжеството и Източна Румелия. Но по това време Фердинанд така и не се решава да осъществи своите честолюбиви стремежи. Един спор с Османската империя през 1906 г. можел да се окаже фатален за България, а и разположението на силите в Европа било неблагоприятно. Изтощената от войната с Япония и от революцията Русия била заета с решаването на своите вътрешни проблеми, а западноевропейските страни възприемали възможното обявяване на независимост като провокация и грубо нарушение на Берлинския договор [5, с. 108]. Да се започва директен въоръжен конфликт с Турция било опасно.

През следващата година Фердинанд прави още един опит за обявяване на независимост. Замисълът е да се използва празнуването на 15 август 1907 г., двадесет години след стъпването му на българския престол [1, 108 с.]. Отношението на западните държави към тези намерения отново е отрицателно. Министърът на външните работи на Русия А. Изволски в писмо до посланика в България Д. Семеновски-Курило от 19 юли 1907 г. настоява „да бъдат взети мерки за предотвратяване на обявяването на независимост, което може да доведе до сериозни усложнения“ [6, д. 80, л. 20]. В секретна телеграма от 5 август 1907 г. той обяснява, че Австро-Унгария, Германия и Англия се отнасят към плановете на Фердинанд „крайно отрицателно, поради което следва да се препоръча на княза и Станчов предпазлив начин на действие“ [6, д. 80, л. 24].

Възможността за обявяване на независимост от страна на България безпокои най-вече Виена,

* Авторът на статията е от Дриновския център при Харковския държавен университет „В. Каразин“ и гостува на страниците на „Списание на БАН“ по случай 170-годишнината от рождението на проф. Марин Дринов.

Всички статии на автори от Дриновския център на Харковския държавен университет „В. Каразин“, публикувани в настоящия брой, са преведени от руски език. Преводът е на Венета Николова.

която съзира в което и да е укрепване на славянска държава на Балканите препятствие за установяването на своя хегемония в този регион. В края на юли 1907 г. в град Ишл (Австрия — б. пр.) се провежда среща на Фердинанд с Франц Йосиф. Императорът има за цел да откаже Фердинанд от натиска, отклонявайки у него желанието да провъзгласи България за царство. В резултат на срещата князът е назначен за шеф на един от австрийските полкове, нещо към което отдавна се домогвал. Заради „милостта“ на императора и направените обещания да не предприема никакви мерки относно обявяването на независимост Фердинанд е принуден да отложи своите планове.

Решението на княза се повлиява и от вътрешнополитическата ситуация в България. Най-последователните привърженици на Фердинанд — „стамболовистите“, които са управляваща партия от 1903—1907 г., не споделят и не поддържат намеренията на главата на държавата.

Те считат, че най-неотложен за България е македонският въпрос, а възможното обявяване на независимост, пак според тях, макар и да „не пречи на неговото разрешаване, съществено го забавя“ [6, д. 2245, л. 4]. Руските политици имали свое мнение по повод тази позиция на правителството и на „народните либерали“. В една от депешите на Д. Сементовски-Курило става дума за външно-политическата ориентация на „стамболовистите“, която се разглежда като откровено проанглийска (6, д. 2245, л. 4). За главен привърженик именно на такава позиция на Народно-либералната партия руският посланик счита Н. Геннадиев, който по това време е най-влиятелният политик от кръга на „стамболовистите“. Едновременно с това Д. Сементовски-Курило характеризира министъра на външните работи на България Д. Станчов като „готов на всичко, за да удовлетвори най-малките прищевки на Фердинанд“ [6, д. 2245, л. 9].

След година на Балканите се създава по-благоприятна международна ситуация за постигане на намеренията на Фердинанд да получи царска корона и да приключи с васалната зависимост от Портата. Избухналата през юли 1908 г. младотурска революция привлича вниманието на цяла Европа. Възползвайки се от стремежа на Руската империя да получи свободен излаз на военните си кораби през проливите Босфор и Дарданели, Виена, която отдавна планира анексирането на Босна и Херцеговина, се договаря с Петербург за съвместни действия в региона. София също не остава равнодушна към събитията в Турция. Фердинанд и правителството на демократите начело с А. Малинов (16. I. 1908 — 5. IX. 1910 г.), който се отнася лоялно към планове на главата на държавата, разбират, че Портата е заета с вътрешните си работи и няма да успее достатъчно енергично да реагира на факта — обявяването на независимостта на България. През август 1908 г. София отново започва да се интересува от отношението на Европа към нейните планове.

Както става ясно в хода на дипломатическия сондаж, този път Петербург заема добротелна позиция относно намеренията на Фердинанд, при това настоява че за България по-изгодно Берлинският договор да бъде отменен от страна на Австро-Унгария и правителството на А. Малинов от предприемени действия, които биха могли да послужат за нарушение на европейския мир [с. 48]. Но ако Русия се съгласява с обявяването на независимостта на България, то Великобритания и Франция остават противници на това, опасявайки се от нарушаване на баланса в региона и в Европа като цяло [8, с. 48].

По-нататъшното развитие на събитията на Балканите все пак допринася за осъществяването на планове на Фердинанд. През септември 1908 г. се разгаря българо-турски конфликт, който става повод за обявяването на независимостта на България. Българският посланик в Истанбул И. И. се оказва единственият от представителите на чуждите държави, който не е поканен на по случай юбилея от встъпването на новия султан Абдул-Хамид. На 14 септември посланикът е отзован в София. По мнение на Малинов това е отговор на външните работи на Русия по повод на България по повод „инцидента Геновски-Курило“. В телеграма до Д. Сементовски-Курило от 14 септември 1908 г. правителството издава нареждане да се позоват правителството на А. Малинов да възпрее събитията в Истанбул адекватно [6, д. 91]. В София игнорират този съвет и поемат инициативата за изостряне на българо-турските отношения, ползвайки се от стачката на една от линиите на източната железопътна линия. Линията е наведена през територията на България, но е в собственост на турска компания. Когато в резултат на стачката от 18 септември движението по линията е прекратено, правителството на А. Малинов с разрешение на собствениците дава разрешение на войските да заемат станцията по линията, че се налага възстановяване на работата на железопътната линия. След прекратяването на стачката, въпреки протестите на Портата, линията, София отказва да върне железопътната линия на собствениците.

Още на 10 и 11 септември 1908 г. в България се провеждат два разговора между Фердинанд и министъра на външните работи на Австрия А. Ерентал. Този път Виена одобрява намерението на княза да провъзгласи независимостта на България. Освен това е решено събитията трябва да се състои по-рано от обявяването на Босна и Херцеговина от Австрия. По този начин инициативата за намяна на Берлинския договор ще принадлежи на България [9, с. 49]. Както е известно, на 22 септември 1908 г. България е обявена за независима държава, а Фердинанд получава царската корона. На другия ден с рескрипт на австрийски император Франц-Йозеф е провъзгласено анексирането на Босна и Херцеговина — две провинции, които по юре принадлежат на Турция. Такава

та картина на събитията, на които всяка от шестте български дясноцентристки политически партии реагира по своему.

След младотурската революция вестникът на Прогресивно-либералната партия „България“ нееднократно излиза с критика по адрес на правителството на демократите, обвинявайки го в нерешителност и отсъствие на ясна програма за действие относно Македония. Заедно с това „цанковистите“ изказват надежда за реформи в Османската империя, които да облекчат положението на християнското население в европейските провинции [8, 15. VII.]. Те призовават правителството и някои опозиционни партии „да прекратят своята политическа агитация. По този начин България ще избегне отговорността пред великите държави и ще се присъедини към миролюбивите планове на Турция“ [8, 22. VII.]. В августовските публикации на вестник „България“ прозира склонност към идеализация на плановите на новата власт в Османската империя. Например в броевете от 5 и 12 август 1908 г. журналистите, обръщайки се към Портата, уверяват, че София няма за цел да я напада. Те обвиняват правителството на А. Малинов в спекулации по македонския проблем и изказват увереност в добрите намерения на Истанбул [8, 5. VIII.].

В началото на септември 1908 г., след скандала с българския дипломатически агент И. Гешов, Прогресивно-либералната партия променя мнението си относно бъдещето на българо-турските отношения. В броя от 2 септември 1908 г. журналистите на вестник „България“ обсъждат причините за влошаването на отношенията с Истанбул. „Или турското правителство се стреми да подчертае зависимостта на княжеството, или това е отговор на някакви действия на нашето правителство. За България няма да е трудно да отговори на това с провокация и да провъзгласи своята независимост. Никога до сега Истанбул не е засягал чувствата на българите по този начин“ [8, 2. IX.]. Наред с подобни изявления, във вестникарските публикации присъства и надеждата в далновидността на турските управляващи. Освен това „цанковистите“ се стремят да прехвърлят част от отговорността за инцидента върху правителството на демократите, обвинявайки го в „неспособност да се ориентира в събитията и да определи линията на поведение“ [8, 2. IX.].

Доста противоречива изглежда позицията на Прогресивно-либералната партия по повод на следващия българо-турски конфликт, който пламва около източната железопътна линия. От една страна, партията е за национализация на спорната линия от България; от друга, предупреждава за възможността „от обвинения срещу правителството на демократите в диверсия след инцидента в Истанбул“ [8, 11. IX.]. В броя си от 18 септември 1908 г. „България“ пише: „Понеже нашата обществена мисъл еднозначно подкрепя правителството, последното може да разчита на нея, та нали инцидентът засяга националните чувства и икономически интереси на страната“ [8, 18. IX.].

На 23 септември 1908 г. (на другия ден след обявяването на независимостта на България) вестникът на „прогресивните“ излиза с гръмки заглавия и манифест на цар Фердинанд на първа страница. „Нашият народ — пише „България“ — направи историческа стъпка, която ще доведе до съществени изменения в международните отношения“. „Цанковистите“ също изразяват надежда, че актът на обявяване на независимостта няма да срещне съпротива от страна на великите държави и няма да провокира отрицателно отношение в Турция. „България“ го определя като проява на добросъседски отношения, а не като елемент на неприязън между София и Истанбул. Освен това журналистите подчертават своята вяра в далновидността, мъдростта и силата на волята на турските власти, които са „длъжни да надвият пагубните емоции“ [8, 23. IX.].

На 25 септември в статия, озаглавена „Какво следва да се очаква от обявяването на независимостта?“, „България“ подчертава: „В събитията от 22 септември няма нищо пагубно за съществуващия порядък в Турция. Но сега нашето правителство трябва да реши една важна задача — да убеди Портата в дружеското си отношение. От това, доколко успешно и бързо кабинетът на А. Малинов ще направи това, ще зависи съдбата на дружбата между Турция и България“ [8, 25. IX.]. На 27 септември партийното издание на „цанковистите“ отговаря на острата критика срещу политиката на Фердинанд и правителството на А. Малинов от руския вестник „Новое время“, който прозрачно наемква за споразумение между Виена и София и за измяната на България на славянската традиция: „Анексирането на Босна и Херцеговина — това е стар план на Австро-Унгария, който няма нищо общо с обявяването на независимостта“ [8, 27. IX.]. По-нататък „цанковистите“ нееднократно заявяват необходимостта от подобряване на отношенията със съседните страни, най — вече със Сърбия, която също е недоволна от нарушеното от страна на София статукво на Балканите [8, 30. IX.].

През лятото и есента на 1908 г. „стамболовистите“ не остават настрана от събитията. На 26 август на страниците на техния вестник „Нов век“ е публикувана оптимистична статия за бъдещето на Македония във връзка с младотурската революция. В нея се казва: „От една страна, новата власт в Османската империя ще предостави граждански свободи на българското население; от друга, нашите съотечественици впоследствие ще започнат да я подкрепят. Сега трябва да решаваме с Турция редица проблеми“ [10, 26. VIII.].

На 31 август „Нов век“ излиза с критична статия по адрес на външната политика на правителството на А. Малинов: „Демократите разкриха погрешността на своята стратегия. Вместо просто да се чакат реформи, трябва бързо да се реагира“ [10, 31. VIII.]. Но „нищо не може да удържи кабинета на А. Малинов от гробното мълчание“ [10, 4. VIII.]. „Управляващата партия е страхлива. Тя трепери от страха на собствената си немощ“ [10, 9. IX.]. „Ние сме длъжни да защи-

тим българския национален елемент от шовинистите на другите страни. Днес демократите имат условия да действат, нали България има силна армия“ [10, 16. IX.].

Инцидента с И. Гешов „стамболовистите“ оценяват като оскърбление. „Нов век“ пише: „С този акт младотурците си направиха лоша услуга, ами че това ще спре тенденцията на сближаване между двете държави“. За достоен отговор на действията на Истанбул Народно-либералната партия счита военните маневри, а след това обявяването на независимост. [10, 18. IX.]. „Конфликтът, който се разгаря между България и Турция — това е кардиналното решение на въпроса за независимостта на Княжеството. Портата сама даде силен коз в ръцете ни“ — заявява „Нов век“ [10, 23. IX.].

На 12 септември 1908 г. се появява първата реакция на вестник „Нов век“ за инцидента около железопътните линии: „Ще уроним достойнството си, ако не обърнем внимание и не получим никаква полза от това“ [10, 28. IX.]. По-нататък официозът на Народно-либералната партия пише: „Инцидентът с И. Гешов е оправдателен мотив за обявяване на независимостта“ [10, 2. X.].

На 22 септември 1908 г. поредният брой на „Нов век“ излиза с червен шрифт, на първа страница е поместен манифестът на Фердинанд. „Ние се присъединяваме, — пише вестникът, — към гласа на народа и вярваме, че ще получим одобрението на Англия“ [10, 5. X.].

Партийното издание на Либералната партия „Народни права“ в началото на септември 1908 г. разглежда на своите страници възможността от мирно решаване на конфликта около фигурата на И. Гешов. Журналистите са на мнение, че това е възможно само при условие на пълно удовлетворение на националните интереси [11, 2. IX.]. „България, според стандартите на международното право, не е независима държава, ето защо нямаме посланик в Истанбул. Следва да обърнем внимание на преимуществата, които ни предостави инцидентът с И. Гешов за обявяване на независимостта“ [11, 3. IX.].

На следващия ден партийното издание на „радославистите“ излиза с критика по адрес на правителството на А. Малинов. „Сегашният кабинет живее с илюзии по отношение на Турция. Нашите министри са длъжни да разберат важността на момента за страната“ [11, 4. IX.]. Освен това „Народни права“ нарича Сърбия „враг на България“ и като доказателство за това често публикува на своите страници статии на публицисти от тази страна. Вестникът на либералите обръща внимание на злорадството на сръбските политики по повод на истанбулския инцидент [11, 5. IX.].

На 5 септември 1908 г. политическото издание на „радославистите“ напомня на читателите за инициативата, с която излиза тяхната партия през 1904 г. Тогава на своя четвърти конгрес тя заявява необходимостта от обявяване на независимост на България. Но по това време другите

политически сили оценили тази идея като се угоди на княза. „Днес — пише „Народни права“ — монархът я споделя с заедно с народният фликти с Истанбул — това е повод за обявяване на независимостта. Но какво ще направи след това? Ще воюва ли? Не, няма да й го поведе вътрешното й положение“ [11, 11. IX.].

„Радославистите“ имат свое мнение и от железопътния проблем. В статия от 16 септември 1908 г. „Народни права“ отбелязва, че „този фликти не може да се реши без участието на ките държави. Следователно, на първо място трябва да се провъзгласи независимост, а след това да се обърне внимание на проблема железопътната линия“ [11, 16. IX.]. „Източната железопътна линия на наша територия — това е тинска рана, която може да бъде излекувана само посредством национализация“ [11, 17. IX.].

Реакцията на либералите за обявяването на независимост от 22 септември 1908 г. е подобна на реакцията на „стамболовистката“. Празничният брой на вестник се откроява с ярки заглавия и емблематични фрази. Публицистите от партийното издание на „радославистите“ наричат това събитие „венец на успешното развитие на България“ и „триумф на тридесетгодишна работа“ [11, 23. IX.].

Най-оригинално отношение към събитията на Балканите от лятото и есента на 1908 г. делят „народняците“. Техният вестник „Мир“ се отличава със съдържан стил на публикациите и дълбок анализ на ситуацията. Независимостта, че инцидентът с И. Гешов засяга непосредствено техния лидер, партийното издание на „народняците“ се въздържа от пространни изказвания на тази тема, ограничавайки се единствено с констатацията на факта. Повече анализ и материал, посветен на железопътния проблем, „България не може да търпи повече ситуации, създадени се около линиите. Необходимо е да се реши въпроса да се реши посредством привличане на международни представители за трезва оценка на ситуацията“ [12, 12. IX.]. Разполагането на нашата територия на железопътни линии, собственост на Източна компания, в бъдеще може да стане източник на напнатости за България [12, 16. IX.], а „Турция безусловно оценя действията на нашето правителство като подготовка за въоръжен конфликт“ [12, 17. IX.].

На страниците на вестник „Мир“ се прави анализ на позицията на великите държави по отношение събитията на Балканите. „Австро-Унгария не е удовлетворена от сегашното положение в Турция. България може да се възползва от това като предлог за обявяване на независимост“ [12, 18. IX.]. От друга страна партийното издание на „народняците“ констатира със съжаление: „Руският печат обвинява българското правителство за измена на славянските интереси, Сърбия е против възможното обявяване на независимост, Лондон се отнася към този акт като към авантюра. Ние настройваме против себе си целия свят“ [12, 21. IX.].

На 24 септември 1908 г. „Мир“ демонстрира съдържана реакция по повод обявяването на неза-

висимост и получаването на царска корона за Фердинанд. „България е независима още от деня на своето Освобождение. Нейното васално положение е фиктивно и номинално. То се проявява по време на дипломатически конгреси и по протоколни въпроси. Във всички други моменти България функционира като независима държава: у нас не е имало чуждестранни учреждения, натрапени търговски договори; освен това ние имаме редица преимущества. Сегашното правителство постави страната в много сложна ситуация. Остава да се надяваме, че в случай на война българският народ ще защити своето отечество“ [12, 24. IX.].

Партийното издание на управляващата Демократична партия „Пряпорец“ оценява инцидента с И. Гешов като липса на такт от страна на турското правителство. Журналистите изразяват своето разочарование поради това, че „с този инцидент новата власт открива първата страница в своята политика. Сега кабинетът на министрите на А. Малинов ще трябва коректно да решава тези проблеми“ [13, 2. IX.]. По отношение на железопътния инцидент вестник „Пряпорец“ заявява, че „безусловно нашето правителство ще осигури надеждна охрана на имуществото на източната железопътна линия“ [13, 6. IX.]. Впоследствие се предлага решаването на съдбата на линията да стане чрез национализация [13, 19. IX.].

Като повечето дясноцентристки партии, демократите възприемат обявяването на независимост с голям ентузиазъм. На страниците на партийния си вестник те поместват изказване на А. Малинов по време на тържествено мероприятие във Велико Търново, където премиерът заявява, че „държавните интереси и националното достойнство са заставили правителството да направи тази отговорна стъпка“. Лидерът на демократите също подчертава: „Истанбул неоснователно засегна националното достойнство на България. Нашата страна фактически бе независима, но Турция ни даде повод да се почувстваме като васали“ [13, 22. IX.].

Следователно отношението на дясноцентристките партии към обявяването на независимост и другите събития около тази акция не е еднозначно. От една страна, нито една от политическите сили не го осъжда; от друга страна, някои партии обръщат внимание на отрицателните последици, до които би могла да доведе инициативата на Фердинанд и правителството на А. Малинов. Най-големи реалисти от всички правоцентристи се оказват „народняците“. Те обръщат внимание на обществеността към формалното обявяване на независимостта и отрицателното отношение на някои страни към това. „Стамболовистите“, довчерашни противници на стремежите на Фердинанд, еднозначно подкре-

пят тази акция. Подобна позиция заемат и „радославистите“, които постоянно напомнят, че отдавна са се изказвали за необходимостта от обявяване на независимост. „Цанковистите“ дават положителна оценка на септемврийските събития като цяло, но подчертават възможните отрицателни последици за страната. Демократите, като представители на управляващата партия, подкрепят тази акция, отбелязвайки ръководната роля на кабинета на А. Малинов. Нито една от назованите политически сили не разглежда обявяването на независимостта отделно от получаването на царската корона от Фердинанд. Нито една не осъжда честолубивите намерения на главата на държавата, които безспорно усложняват международната ситуация около България. Отношението на дясноцентристките партии към септемврийските събития показва тяхната повече или по-малко лоялна позиция по отношение на монарха. Към противоположното мнение се придържат левите сили на страната. „Тесните“ и „широките“ социалисти, радикали и земеделци обвиняват Фердинанд в преследване на лични цели зад паравана на патриотични лозунги и добри намерения, а правителството на А. Малинов — като съучастник. Те посочват също целесъобразността от приемането на подобни решения от Великото народно събрание. По този начин обявяването на независимостта през 1908 г. демонстрира едно от ключовите идеологически разногласия между десния и левия фланг на политическия спектър в България, които изразяват не само отношението към личността на държавния глава, но и отношението към монархическата институция като цяло.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мартыненко, А. Провозглашение независимости Болгарии в 1908 году. К., 1957.
2. С а з д о в, Д. Демократическата партия в България 1887—1908. С., 1987.
3. Н и к о л о в а, В. Между консерватизма и либерализма. Народната партия. 1894—1920 г. Велико Търново, 2004.
4. П о п о в, Ж. Народно-либералната (Стамболовистка) партия в България, 1903—1920. С., 1986.
5. Ч о р н и й, В. Болгария на початък XX ст. — Проблеми слов'янознания, 1993, Вип. 45, 99—119.
6. Архив внешней политики Российской империи, ф. 151, оп. 482.
7. К у ц а р о в, П. Независимость Болгарии и русская дипломатия — Македонски преглед, 1998, № 8.
8. В. България, 1908.
9. Спомени за обявяване на независимостта на България 1908. — С., 1984.
10. В. Нов век, 1908.
11. В. Народни права, 1908.
12. В. Мир, 1908.
13. В. Пряпорец, 1908.